

EGIPTO RECEPCIJA HERODOTO *ISTORIJOJE*

Naglis Kardelis

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros lektorius

*Apie Egiptą truputį daugiau papasakosiu,
nes jame nuostabių dalykų yra daugiau negu
bet kurioje kitoje šalyje¹.*

Herodotas, *Istorija*, II, 35, 1–4

Devynios Herodoto *Istorijos* knygos – tai lyg milžiniška senovės kraštų ir jų kultūrų galerija. Skaitydami šį veikalą mes tarsi žengiamo iš menės į menę, su daugybės tautų papročiais ir tikėjimais susipažindami nelyginant su akį traukiančiais egzotiškais eksponatais. Didžiausia ir įspūdingiausia šios galerijos menė skirta senovės Egiptui, jo savitai geografijai ir gamtai, keistiems tikėjimams ir mitams, žilai istorijai ir didingai architektūrai. Egiptas, turintis daugiausia nuostabių (*thōmasia*) dalykų, akylą istorijos tėvo žvilgsnį traukia lyg magnetas, todėl jam paskiriama visa antroji *Istorijos* knyga ir trečiosios knygos pradžia, be to, vienokių ar kitokių nuorodų į Egipto istoriją aptinkame visame Herodoto tekste.

¹ Čia ir toliau Herodoto *Istorija* cituojama pagal Jono Dumčiaus vertimą (Herodotas, *Istorija*, Vilnius, 1988). Analizuojant graikišką Herodoto tekstą, remiamasi šiuo kritiniu leidimu: Hérodote, *Histoires. Livre II, texte établi et traduit par Ph.-E. Legrand*, 6e éd., Paris, 1982 (¹1930).

Egipto recepcija Herodoto *Istorijoje* įdomi ir klasikinės filologijos tyrinėtojams, ir egiptologams. Senovės graikų kultūrą ir graikiškąjį mentalitetą analizuojantiems mokslininkams šios paslaptingos šalies aprašymas istorijos tėvo veikalas yra labai svarbus tuo, jog tai pirmasis graikų literatūroje toks išsamus *graiko* paliudijimas ne tik apie Egiptą, bet ir apie svetimą kultūrą apskritai. Istorikams egiptologams Herodoto veikalas įdomus tuo, kad jis esmingai papildo rašytiniuose Egipto, Persijos ir kitų senovės Rytų kraštų šaltiniuose randamą informaciją apie Egipto istoriją, ypač vėlyvąjį jos tarpinį, chronologiškai artimą tam laikotarpiui, kai Egiptas buvo okupuotas Persijos. Herodotiškoji Egipto recepcija labai daug pasako ne tik apie Egiptą, bet ir apie pačius graikus, jų požiūrį į svetimą kultūrą, jų istorinio mentaliteto formavimąsi, pagaliau apie graikų santykį su viskuo, kas jiems nepažįstama ir kelia nuostabą, apie pačią graikams būdingą tyrinėjimo dvasią. Ir tai, ką graikas Herodotas Egipte pastebi, ir tai, ko jis ten nesugeba pastebėti arba suprasti, netgi daugiau pasako apie patį Herodotą, graikus apskritai ir graikiškąjį tyrinėjimo dvasią nei apie senovės

Egiptą. Šios mįslingos šalies, kuri egiptologams atsiskleidė kaip gerokai paslaptingesnė nei manė Herodotas, istorija ir kultūra jau yra ištirtos taip, kad galime drąsiai tvirtinti, jog Egipto senovės dalykus išmanome tikrai geriau už istorijos tėvą. Nors kai kuriais Egipto kultūros ir istorijos atžvilgiais Herodoto liudijimas išlieka labai svarbus (o kartais jis yra net vienintelis šaltinis, kurio neįmanoma patikrinti jokiais kitais), vis dėlto rašytinių paties Egipto ir kitų senovės Rytų kraštų šaltinių, mininčių Egiptą, gausa yra tokia, kad ne vienu atveju Herodoto *Istorijos* mes visai nepasigestume. Bet net ir tuomet, kai istorijos tėvo veikalas nėra itin svarbus egiptologijai, jis visuomet išlieka aktualus klasikinei filologijai, graikų kultūros ir graikų mentaliteto tyrinėjimams.

Nuomonių apie Herodoto, ne kaip Graikijos ar Persijos istoriko, o būtent kaip *Egipto istoriko*, patikimumą yra pačių įvairiausių. Dauguma šiuolaikinių tyrinėtojų istorijos tėvą linkę laikyti gana patikimu Egipto istorijos ir kultūros liudytoju, nors ir įžvelgia tam tikrą kultūrinį jo provincialumą ir akiračio ribotumą². Tačiau egzistuoja ir kita, gerokai mažesnė Herodoto, kaip Egipto istoriko, tyrinėtojų mokykla, vadinama „Herodoto melagio mokykla“, istorijos tėvo liudijime apie Egiptą įžvelgianti vien šio krašto istorijos ir kultūros

² Iš darbų, kuriuose Herodoto, kaip istoriko, pasiekimai vertinami gana palankiai, galima paminėti šiuos: J. Gould, *Herodotus*, London, 1989; F. Hartog, *The Mirror of Herodotus: The Representation of the Other in the Writing of History*, Berkeley and London, 1988; A. B. Lloyd, *Herodotus Book II. 1: An Introduction*, Leiden, 1975; Idem, *Herodotus Book II. 2: A Commentary 1–98*, Leiden, 1976; Idem, *Herodotus Book II. 2: A Commentary 99–182*, Leiden, 1988; W. K. Pritchett, *The Liar School of Herodotus*, Amsterdam, 1993.

supratimo stoką, stebėtiną negebėjimą interpretuoti iš esmės kitonišką kultūrą, ištisas anachronizmų ir nelogiškų išvadų virtines. Esama nuomonių, kad Herodotas apskritai niekada nebuvo nuvykęs į Egiptą³.

Tačiau nepriklausomai nuo to, ką mes manome apie Herodoto, kaip Egipto istoriko, patikimumą, nepriklausomai nuo to, kuo mes jį laikome, žymiai įdomesnis yra kitas klausimas: ką Egipto recepcija Herodoto veikale leidžia pasakyti apie *subjektyvų* šio autoriaus požiūrį į svetimas kultūras, jo norą ar nenorą jas tyrinėti ir suprasti, gebėjimą ar negebėjimą tiksliai aprašyti svetimos kultūros *fenomenus*, kitaip tariant, aiškiai užčiuopti *fenomeninį kultūros paviršių* (net jei nekeliame klausimo apie *kultūros gelminės esmės*, į kurią nurodo tie fenomenai, supratimą). Tai klausimas apie graikiškąją svetimų kultūrų tyrinėjimo specifiką, visko, kas kultūriškai svetima ir neįprasta, interpretacijos ribas, susijusias su graikiškuoju mąstymo būdu ir pažintiniais graikų interesais. Pernelyg pasikliauti Herodotu kaip itin patikimu Egipto istoriku arba visiškai atmesti istorinį jo liudijimą kaip tariamai piktavališkus melus ir agresyvią propagandą būtų pats lengviausias, bet visiškai nevaisingas kelias. Tad kur kas įdomiau ir vaisingiau yra nagrinėti, ką He-

³ Iš „Herodoto melagio mokyklos“ veikalų svarbiausi šie: O. K. Armayor, *Herodotus' Autopsy of the Fayoum: Lake Moeris and the Labyrinth of Egypt*, Amsterdam, 1985; D. Fehling, *Herodotus and His „Sources“*, s. l., 1989. Apie pastarąjį darbą Goldas yra pasakęs: „There are problems, certainly, about believing everything that Herodotus says he saw or was told but they are not so great as the problem of recognizing Fehling's Herodotus in the text that we have“ (A. B. Lloyd, „Herodotus“, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* (toliau – *OEAE*), ed. D. B. Redford, vol. 2, 97–98, Oxford, 2001, 98).

rodotui, mūsų požiūriu, vis dėlto pavyksta aprašyti ir apibūdinti pakankamai teisingai ir ko jis neįstengia suvokti ar tinkamai interpretuoti, pagaliau pamėginti suvokti ir šio negebėjimo teisingai suprasti svetimos kultūros esmę priežastis. Kitaip sakant, mums įdomu tai, ką Egipto recepcija Herodoto *Istorijoje* pasako apie kultūrinius pačių graikų interesus, jų mąstymo būdą, istorinę sąmonę ir graikišką tyrinėjimų dvasią. Tiesa, Herodotas neatstovauja visiems to meto graikams, bet vis dėlto jį galime laikyti *tipingu* V a. pr. Kr. Jonijos helėnu, savuoju mąstymu ir istorine sąmone reprezentuojančiu to meto graikų mentalitetą.

Tad šio straipsnio tikslas – ne tiek nagrinėti, kokių mastu Herodotas patikimas kaip Egipto istorikas, kiek pamėginti nors iš dalies atsakyti į klausimą, ką Egipto recepcija Herodoto *Istorijoje* leidžia suvokti apie šio autoriaus ir kitų jo atstovaujamo to meto graikų istorinę bei kultūrinę sąmonę.

Kaip žinome, Herodotas nebuvo pirmasis graikų autorius, savo kūrinyje paminėjęs Egiptą. Jau Homeras *Odisėjoje* (*Od.* IV, 477; 581) mini paslaptinę „Egipto upę“, „Egipto tėkmę“, akivaizdu, šitaip vadindamas Nilą. Marių gelmių paslaptis išmanantis Protėjas Egiptietis (*Od.* IV, 385) po ilgų išsisukinėjimų ir pavidalų keitimo Odisėjui išpranašauja, kad šis grįšiąs namo tik tuomet, kai nuplauksiąs „prie Egipto tėkmės, iš Dzeuso gavusios pradžią“ ir ten sudėsiąs hekatombes nemirtingiesiems dievams (*Od.* IV, 475–479)⁴. Taigi jau Homero epe

⁴ Dar žr. *Od.* XIV, 257. Be to, pažymėtina tai, kad, nors žodžiu „Egiptas“ *Odisėjoje* dažniausiai įvardijama Nilo upė, antai *Od.* XVII, 426 šis vardas žymi Egiptą kaip šalį.

Egiptas minimas kaip šventa šalis, dievų kraštas *par excellence*, savo ypatingu šventumu išsiskiriantis iš kitų kraštų ir figūruojantis kaip privilegijuota dievų garbinimo vieta. Būtent Homeras pradėjo Egipto, kaip itin šventos ir paslaptingos šalies, vaizdavimo tradiciją. Jau vien tai, kad gebantis keisti pavidalus jūrų dievas Protėjas 385-ojoje ketvirtosios giesmės eilutėje įvardijamas kaip „Egiptietis“, dar labiau pabrėžia Egipto paslaptinę ir nesuvokiamaumą.

Kalbant apie graikiškus Herodoto šaltinius⁵, galima manyti, kad, be Homero, Herodotui netiesioginę įtaką galėjo būti padarę ir kiti epų kūrėjai bei dramaturgai. Vis dėlto pagrindiniai graikų autoriai, kuriais, kaip manoma, *tiesiogiai* rėmėsi Herodotas, rašydamas apie Egiptą, buvo du iš Mileto kilę tyrinėtojai – filosofas ir gamtotyrininkas Anaksimandras bei logografas Hekatajas. Anaksimandru Herodotas galėjo remtis, rašydamas apie Egipto geografiją, geologiją ir meteorologiją, o Hekataju – nagrinėdamas šios šalies kartografiją, geografiją, etnografiją, botaniką, mitologiją, tačiau nė vienas iš minėtųjų autorių *Istorijoje* nėra nurodomas kaip informacijos šaltinis⁶. Nepriklausomai nuo to, kiek Herodotas iš tiesų rėmėsi šių miletiečių pastabomis apie Egiptą, jis toli pralenkė savo pirmtakus, nes būtent *Istorijoje* aptinkame pirmąjį graikų literatūroje tokį įdomų, išsamų ir gana tikslų šios šalies

⁵ Herodotas rėmėsi ir istoriniais pačių egiptiečių šaltiniais. Antai II, 142–144 jis mini Egipto valdovų statulų galeriją, kurią jam buvo aprodę žyniai. Ši trimačių skulptūrų galerija, matyt, buvo tarsi dvimačių reljefų su iškaltais genealoginiais karalių sąrašais, kurių yra išlikę ant Egipto šventyklų sienų, atitikmuo.

⁶ Lloyd, 2001, 97–98, 97.

aprašymą, tapusį pirmuoju graikų liudijimu apie svetimą kultūrą. Ne tik pasakojimo patrauklumu, bet ir pateiktos informacijos svarumu bei analizės gilumu Herodoto neįstengė pralenkti nė vienas iš vėlesnių graikų autorių, rašiusių apie Egiptą⁷.

Nors *Istorija* skirta visų pirma graikų ir persų santykių istorijai, galime spėti, kad būtent pats Egipto įjungimo į Persijos imperiją faktas, taip pat okupacijos aplinkybės, daug pasakančios apie persų būdą bei svetimų kraštų užkariavimo taktiką, ir suteikė Herodotui progą įtraukti į savo veikalą gana platų pasakojimą apie šią šalį. Tiesa, pats autorius pasakojimo apie Egiptą įtraukimo motyvų neaiškina ir antrąją *Istorijos* knygą pradeda paprasčiausiai konstatuodamas, kad po Kyro žūties persų karalystę paveldėjo jo sūnus Kambizas, kuris, pasiėmęs visus valdinius, tarp jų ir helėnus, surengė žygį į Egiptą (II, 1). 2–4 knygos skyriuose istorikas nagrinėja egiptiečių tautos ir Egipto civilizacijos senumo klausimą, 6–18 – aptaria Egipto geografiją, o 19–34 – itin išsamiai samprotauja apie Nilą, apsvarstydamas įvairias versijas apie jo potvynių priežastį. 35–98 skyriuose Herodotas pasakoja apie egiptiečių papročius, kultūrą, religinius tikėjimus ir apeigas. Ši pirmoji antrosios knygos dalis, apimanti 98 skyrius, paties *Istorijos* autoriaus tvirtinimu,

---

⁷ Iš autorių, po Herodoto rašiusių apie Egiptą, galima paminėti Fiodorą Sicilietį (*fl. ca. 40 m. pr. Kr.*), Straboną (*ca. 63 m. pr. Kr. – ca. 21 m. po Kr.*), Hekatają Abderietį (*ca. 300 m. pr. Kr.*; pastarojo būtina nepainioti su logografu Hekataju Miletiečiu), Chairemoną Aleksandrietį (I a. po Kr.) ir, be abejo, Plutarchą. Nė vieno iš minėtųjų autorių liudijimai apie Egiptą išsamumu, tikslumu ir analizės gilumu neprilygsta Herodoto pasakojimui, tačiau papildo jį kai kuriomis detalėmis.

parašyta remiantis tuo, ką jis pats Egipte pamatė ir sužinojo. Taigi šiuose 98 skyriuose istorikas taiko savąjį *autopsijos* (pamatymo savo akimis) metodą. Pradedant 99-uoju skyriumi, Herodotas gerokai dažniau remiasi istoriniais pačių egiptiečių šaltiniais, taip pat žynių ir kitų vietinių gyventojų liudijimais, o vieną kartą perduoda tai, ką sužinojo iš vertėjo⁸. Šis antrasis (greta autopsijos) Herodoto taikomas istorinio tyrinėjimo metodas vėliau įgijo sąlyginį „*audiatur et altera pars* metodo“ pavadinimą. Tad nuo 99-ojo skyriaus istorikas dažnai suteikia progą pasisakyti kitiems, nors teigia neprivalęs tikėti viskuo, ką yra išgirdęs ir atpasakojęs savo veikale⁹. Nuo 147-ojo skyriaus iki pat antrosios knygos pabaigos, kaip ir pirmuosiuose trečiosios knygos skyriuose, Herodotas daugiau dėmesio skiria kitų kraštų (ypač besiribojančių su Egiptu) istorijai ir tradicijoms.

Remdamasis autopsijos metodu iki pat 99-ojo antrosios knygos skyriaus pradžios Herodotas kalba apie savosios kelionės metu *pamatytą* Egiptą, jo *geografiją*, šio krašto gyventojų papročius ir tikėjimus, o ne apie Egipto *istoriją*, nors trumpų nuorodų į mitinę, priešistorinę praeitį esama ir šioje pirmojoje ant-

---

⁸ Herodotas teigia (II, 154), kad faraonas Psameti-chas, leidęs jonėnams apsigyventi Stovykla vadinamoje Žemutinio Egipto vietoje, buvo pavedęs jiems egiptiečių vaikus mokyti graikų kalbos. Iš tų vaikų, išmokusių graikų kalbą, kilo egiptiečių vertėjai (*hermēnees*). Pats Herodotas senovės egiptiečių kalbos nemokėjo, nors gana tiksliai perduoda kai kuriuos paskirus šios kalbos žodžius.

⁹ Kartais istorikas atvirai prisipažįsta netikįs savo paties atpasakojamais dalykais. Antai pasakojime apie feniksą (II, 73) Herodotas teigia netikįs tvirtinimu, esą feniksas skraidinąs į Heliopolio šventyklą savo nugaišusį tėvą, suvyniotą į mirą.

rosios knygos dalyje. O 99–146 antrosios knygos skyriuose aptariami įvykiai nuo pat Egipto istorijos pradžios iki VII a. pr. Kr. Nuo 147-ojo skyriaus pradedamas nagrinėti Egipto istorijos Saiso laikotarpis ir šį laikotarpį užbaigęs persų valdovo Kambizo kariuomenės žygis į Egiptą, kurio metu kraštas buvo okupuotas persų.

Nuodugni *Istorijos* antrosios ir trečiosios knygų analizė, besiremianti naujausiais egiptologijos atradimais, atskleidė, kad nėra jokio pagrindo kaltinti Herodotą polinkiu į nežabotą fantazavimą ar net piktavališku istorinių faktų klastojimu, kuriuo dar Antikos laikais istorijos tėvą kaltino kai kurie graikų rašytojai, pavyzdžiui, Plutarchas ir kt. Ne tik antrojoje ir trečiojoje knygose, bet ir visoje *Istorijoje* aiškiai juntamas autoriaus siekis kiek įmanoma tiksliau ir objektyviau papasakoti tai, ką matė jis pats ir ką išgirdo iš kitų. Daugumai tyrinėtojų visiškai akivaizdu, kad Herodotas neturėjo jokio rimto motyvo meluoti – priešingai, jis visais jam prieinamais būdais uoliai stengėsi empiriškai patikrinti iš kitų išgirstas istorinių įvykių versijas, o jei tai būdavo neįmanoma, mėgindavo bent logiškai įvertinti jų patikimumo laipsnį. Tiesa, būtina pasakyti, jog trečiosios knygos pradžioje esama tam tikrų antipersiškos propagandos ženklų. Mat ir Herodoto laikų graikai, dar atmenantys karų su persais metu patirtas skriaudas, ir palyginti neseniai nepriklausomybę praradę egiptiečiai nepajėgė atsispirti pagundai tikėti kitų skleidžiamą antipersiška politika, o kartais ir patys ją skatino. Tai juntama, kai Herodotas kalba, kaip Kambizas neva mirtinai sužeidė šventąjį jautį Apį (III, 29), kai pasakoja apie itin žiaurų persų valdovo elgesį ne tik su belaisviais egiptie-

čiais, bet ir su savo valdiniais persais (III, 35), kai piktinasi Kambio šventvagyste išniekinant senųjų Egipto karalių mumijas ir dievų statulas (III, 37). Rašytiniai paties Egipto šaltiniai ir net Kambizo veiklos, susijusios su šventyklų statymu ir kitokiu senosios krašto religijos puoselėjimu, pėdsakai Egipte neparemia nei Herodoto teiginių apie žvėrišką šio persų valdovo elgesį ar net pamišimą, nei juo labiau *Istorijos* autoriaus pasakojimo apie Kambizo esą įvykdytą Egipto šventenybių išniekinimą¹⁰. Visiškai įmanoma, kad ši antipersiška propaganda buvo inicijuota ne paties Herodoto, o sklido iš egiptiečių, su kuriais istorijos tėvui teko kalbėtis persų okupuotame Egipte¹¹. Galėjo būti, kad Herodotas paprasčiausiai užrašė tai, ką apie persus girdėjo iš Egipto žynių. O jei antipersiškos nuotaikos buvo būdingos ir pačiam Herodotui, tuomet būtent ši aplinkybė atskleistų visų bandymų kaltinti Herodotą pro-persiškomis nuostatomis ir nepakankamu lojalumu graikų pasauliui nepagrįstumą. Ši aplinkybė būtų itin reikšminga atsižvelgiant į tai, kad kai kurie Antikos autoriai, ypač Plutarchas, Herodotą kaltino graikų interesų išdavi-mu. Tačiau būtina pažymėti, jog tam tikri antipersiškos propagandos ženklai trečiosios knygos pradžioje yra veikiau išimtis nei taisyklė, nes aprašydamas kitus Egipto istorijos įvykius,

¹⁰ Apie tai žr.: E. Bresciani, „Persia“, *OEAE*, Vol. 3, 2001, 35–37, 36; N. Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Oxford, 2005 (¹1992, Engl. transl.), 367–382 (ypač 368–369); M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature. A Book of Readings III: The Late Period*, Berkeley, 1980, 37–38.

¹¹ Antipersiška egiptiečių propaganda galėjo būti inspiruota dalies žynių nepasitenkinimo Kambizo dekretu, smarkiai apkarpiusiu anksčiau, vietinių faraonų laikais, galiojusias karaliaus rūmų subsidijas Egipto šventykloms (Bresciani, 2001, 36).

Herodotas sugeba išlikti visiškai objektyvus ir nešališkas.

Atsižvelgiant į vieną kitą išimtį, Herodoto negalima kaltinti sąmoningu melavimu ir istorinių faktų klastojimu, tiesiog jo pasakojime apie Egiptą yra netikslumų ir klaidų, atsiradusių iš nežinojimo, o ne dėl piktos valios ar šališkumo. Senajai Egipto istorijai skirta antrosios knygos dalis, apimanti 99–146 skyrius, ryškiai skiriasi nuo pasakojimo apie vėlesnę senovės Egipto istorijos laikotarpį (nuo VII a. pr. Kr. iki šalies įjungimo į Persijos imperiją), išdėstyto nuo 147-ojo antrosios knygos skyriaus iki maždaug 40-ojo trečiosios knygos skyriaus. Herodoto liudijimas apie Saiso dinastijos valdymo metą, persų invaziją ir Egipto prijungimą prie Persijos yra seniausias *nuoseklus* ir *kontekstinis* šiam laikotarpiui skirtas istorinis pasakojimas graikų kalba. Nors šis vėlesnysis Egipto istorijos laikotarpis aprašytas iš graikų pozicijų, daugumos tyrinėtojų nuomone, autorius pateikia gana tikslų, logiškai darnų ir kontekstinį istorinių to meto įvykių vaizdą¹². Deja, to negalima pasakyti apie 99–146 antrosios knygos skyriuose papasakotą seniausiąją pirmųjų faraonų dinastijų Egipto istoriją. Herodoto pasakojimas apie šį istorijos tarpsnį yra chronologiškai suveltas ir remiasi ne tiek rašytine, kiek sakytine tradicija, atspindinčia paprastų egiptiečių, su kuriais miestų gatvėse savosios viešnagės Egipte metu kalbėjosi Herodotas, požiūrį į seniausios jų krašto istorijos įvykius. Sakytinį, o kartais net aiškiai folklorinį informacijos apie gilios Egipto senovės laikų pobūdį rodo daugybė anekdotiškų, akivaiz-

¹² Lloyd, 2001, 97–98, 98.

džiai liaudies išsigalvotų istorijų apie pirmųjų dinastijų faraonus ir jų šeimų narius¹³. Tačiau net ir šios anekdotiškos istorijos, jeigu jos Herodoto atpasakotos tiksliai (o tuo abejojti, matyt, nėra rimto pagrindo), taip pat turi istorinę vertę, nes liudija tai, kaip patys egiptiečiai, ypač paprasti Žemutinio Egipto miestų gyventojai, suvokė užmarštin nuslinkusios savojo krašto senovės laikus. Taigi 99–146 antrosios knygos skyriai yra įdomūs ir vertingi ne dėl istorinio atpasakotų įvykių tikslumo, kuriuo jie tikrai nepasižymi, o tuo, kad leidžia mums spręsti apie *seniausios Egipto istorijos recepciją ne tiek Herodoto, kiek pačių egiptiečių, ypač paprastų Nilo deltos miestiečių, gyvenusių V a. pr. Kr. viduryje, mąstyme*. Kitaip tariant, minėtieji antrosios knygos skyriai vertingi kaip potencialus išvalgų apie ano meto egiptiečių sąmonę šaltinis.

Herodotiškąją Egipto istorijos recepciją būtina skirti nuo *Herodoto laikų Egipto, kuri istorikas regėjo savo akimis, recepcijos*. Nors Herodotą ir laikome istorijos tėvu, vis dėlto, daugumos tyrinėtojų nuomone, *Istorijoje* pateiktas Egipto aprašymas *istoriškai* vertingas ne tiek dėl herodotiškosios Egipto *istorijos* recepcijos, kiek dėl *tuometinio* Egipto, Herodoto regėto savo akimis, recepcijos. Kitaip tariant, Herodoto laikų Egipto recepcija savo istorine verte pranoksta herodotiškąją Egipto istorijos, kaip diachroninės šio krašto istorinių įvykių se-

¹³ Folklorinį daugelio piktų istorijų apie ketvirtosios dinastijos faraonus pobūdį iš esmės pripažįsta ir pats Herodotas (II, 128): „Per tą 106 metų laikotarpį Egiptas visokių vargų patyrė. Šventyklos tą laiką buvo uždarytos. Nepakęsdami tų karalių, egiptiečiai nenori minėti nė jų vardų, todėl jie tas piramides ir vadina tais laikais tose vietose ganiusio piemens Filičio vardu“.

kos, recepciją. Tuo nereikėtų stebėtis, nes pačiam Herodotui ir kitiems jo laikų graikams žodis *historiē*, kuris kildinamas iš daiktavardžio *histōr* „liudytojas (*pažodžiui* – asmuo, liudijantis tai, ką yra išvydęs savo akimis)“ ir etimologiškai siejamas su veiksmožodinėmis formomis *eidon* „išvydau“ ir *oida* „žinau (būdamas išvydęs pats, išvydęs savo akimis)“¹⁴, reiškė visų pirma *tuometinės*, istoriniam tyrinėjimui *synchroniškos* nagrinėjamo dalyko būklės liudijimą, o ne liudijimą apie diachroninę tiriamo dalyko būsenų seką, ypač chronologiškai ilgą seką, kurios dėl jos ilgumo joks paskiras liudytojas (*histōr*) neįstengtų išvysti savo akimis. Nors *historiē* Herodotui paprastai reiškia liudijimą ne tik to, ką išvydo jis pats, bet ir to, ką jis sužinojo iš kitų asmenų, pirmenybę, be abejo, teikiant tiems, kurie tiriamą įvykį buvo regėję patys, o ne išgirdę iš kitų žmonių, vis dėlto, skirtingai nei mums, istoriją siejantiems visų pirma su *laiku*, o ne su *erdve*, Herodotui *historiē* gerokai labiau nei mums siejosi su *erdve*, su lemtingu liudytojo (*histōr*) atsidūrimu konkrečiame erdvės taške būtent tuo metu, kai nutiko tam tikras įvykis. Šiuolaikiniai istorikai ir istorijos filosofai yra pastebėję, kad senovės graikų sąmonė, apie kurią galime spręsti tik iš klasikinių tekstų, apskritai stokojo *laikinės* ir *istorinės* dimensijos¹⁵. Iš esmės aistorinę senovės graikų mentaliteto prigimtį pirmiausia lėmė palyginti trumpa istorinė to meto graikų atmintis, siekusi tik Trojos karo laikus ar net

¹⁴ Tos pačios šaknies yra ir gr. *eidos*, *idea* „pavidalas, idėja, rūšis“, lot. *videre* „matyti“, liet. *veidas*, iš-*vydo*, skr. *vidyā* „žinojimas“ (plg. gr. *oida* „žinau“), rus. *ved'ma* „ragana“ (*pažodžiui* – „žinanti (nes reginti)“).

¹⁵ E. H. Carr, *Kas yra istorija?*, iš anglų kalbos vertė Rasa Seibutytė, Vilnius, 1999 (1961), 112.

dar vėlesnę Homero epų, kuriuose apgiedoti šio karo įvykiai, epochą. Pats Herodotas tvirtina (II, 53), kad Homeras ir Hesiodas gyveno ne anksčiau kaip prieš keturis šimtus metų iki jo. Taigi būtent dėl tuometinės graikų sąmonės aistoriškumo Herodoto liudijimas apie Egiptą yra svariausias ne tuomet, kai autorius atsigręžia į *labai ilgą Egipto istorijos laiką* ir dažnai anachronistiškai bando kalbėti apie jau tuo metu pustrėčio tūkstančio metų senumo krašto praeitį, o tada, kai liudija apie tai, ką savo akimis išvydo pats, atsidūręs *konkrečiame Egipto istorijos laike* ir *konkrečioje istorinėje erdvėje*. Herodotas puikiai jaučia ir preciziškai fiksuoja net mažiausius skirtumus *geografinėje erdvėje*, bet labai menkai teįžvelgia nors kiek didesnius skirtumus *istoriniame laike*. Jis pajėgia tiksliai apibūdinti, kuo skiriasi, tarkime, Žemutinio ir Aukštutinio Egipto gamta arba skirtinguose geografiniuose Egipto regionuose gyvenančių egiptiečių butis, tačiau, neįvertindamas ryškių ir esmingų skirtumų istoriniame laike, pirmųjų faraonų dinastijų Egiptą vaizduoja taip, kad jis atrodo kaip mechaniška ir anachronistinė vėlyvojo 26-osios dinastijos Egipto su visomis socialinėmis ir kultūrinėmis jo realijomis kopija. Būtent dėl šios priežasties Herodotas mums įdomesnis ne kaip *sensu stricto* Egipto *istorikas*, o kaip Egipto *geografas* ir *etnografas*, kaip akylas ir beveik pedantiškai preciziškas liudytojas apie geografinę ir kultūrinę tuometinio Egipto erdvę, atskleidžiančią konkretų šio krašto istorijos pjūvį, kuris yra sinchroniškas pačiam šio pjūvio tyrinėtoju.

Analizuojant Egipto recepciją Herodoto veikale susidaro keistas įspūdis, kad istorikas

sąmoningai ar nesąmoningai nutrina ribą tarp Egipto gamtos ir kultūros, vaizduodamas jas taip, tarsi jos sudarytų mišlingą nedalomą visumą. Tokio gamtos ir kultūros paralelizmo Herodotas neižvelgia jokiam kitame krašte, todėl Egipto gamtos ir kultūros vienovė jo veikale atsiskleidžia kaip unikali tos šalies savybė.

Anot Herodoto, ypač glaudus, nors dažnai ambivalentiškas, ryšys Egipto civilizaciją sieja su Nilo upe, o šią sąsają esą patvirtinanti sena Amono orakulo išstarmė, teigianti, kad „Egiptui priklauso visa ta šalis, kurią drėkina Nilas, ir egiptiečiai yra visi tie, kurie gyvena žemiau Elefantinos polio ir geria Nilo vandenį“ (II, 18). Chrestomatiniu tapęs istoriko tvirtinimas, kad Egiptas yra *egiptiečių įsigyta* (arba – *egiptiečiams* [Nilo pastangomis] *įgyta*) žemė ir upės dovana (II, 5), atspindi glaudų, nors ir kiek dviprasmišką egiptiečių santykį su didžiąja upe. Šio santykio dviprasmiškumas itin gerai atsiskleidžia pažodiškai ne visai tiksliai, nors, atsižvelgiant į Herodoto pasakojimo visumą, iš esmės teisingame Jono Dumčiaus vertime: „Egiptas [...] yra *egiptiečių atkovota iš vandens* [*išskirta cituojant – N. K.*] žemė ir Nilo upės dovana“. Pats Herodotas, man regis, šiame fragmente nori pasakyti tik tai, kad Egipto žemė yra egiptiečių įsigyta Nilo pastangomis (arba – egiptiečiams, jų naudai Nilo įgyta šios upės pastangomis), todėl Egipto žemė ir vadintina Nilo dovana. Istorikas nekalba apie tai, kad nemažai žemės egiptiečiai, pildami pylimus, yra atsikovoję iš paties Nilo, nors kituose fragmentuose jis kalba ir apie šį faktą. Herodotas čia turi galvoje netgi ne tai, kad kasmet patvindamas Nilas sunėša storą derlingo dumбло sluoksnį, suteikiantį Egiptui kasmetinę

„derliaus dovaną“, o tai, kad nemažos Egipto žemės dalies, kuri sudaro Nilo delta, anksčiau visai nebuvo, nes ten tyvuliavusi šiaurinės (t. y. Viduržemio) jūros įlanka ilgainiui buvo užnešta Nilo atplukdytomis nuosėdomis – šitaip ir buvusi „įgyta“ nauja žemė, kuri dėl šios priežasties ir esanti „Nilo dovana“.

Taigi, Herodoto tvirtinimu, „tokia veikli“ (*houtōs ergatikos*) Nilo upė nemažą Egipto žemės dalį didelėmis pastangomis atkovojo iš šiaurinės jūros ir „padovanojo“ egiptiečiams. Nors Nilas yra *gamtinė* Egipto stichija, istorikas, pabrėždamas jo darbštumą ir, sakytume, milžiniškas „kultūrines“ pastangas atkovojuant *Egipto žemę tarsi patį pirmąjį pylimą, tapusį visų vėlesnių, jau pačių žmonių supiltų pylimų provaizdžiu*, iš esmės paverčia Nilą *bet kokios kultūrinės veiklos simboliu*. Šiame fragmente Nilas *iškyla kaip kultūros stichija*, o pati šiaurinė jūra Nilo atžvilgiu atsiskleidžia kaip kultūrinei pastangai besipriešinančios gamtos stichija. Tačiau kiek vėliau jau pats Nilas, kuriame egiptiečiai – pamėgdžiodami patį Nilą! – priversti pilti pylimus, atsiskleidžia kaip *gamtinė stichija*, besipriešinanti kultūrinei egiptiečių, iš „dovanos“ gavėjų virtusių pylimų šioje upėje statytojais, pastangai. Kitaip tariant, egiptiečių santykis su Nilu dabar tampa toks, koks anksčiau buvo paties Nilo santykis su šiaurine jūra. Tad jei Egipto gyventojus laikysime grynosios kultūros atstovais, o šiaurinę jūrą – grynosios gamtos stichija, įsitikinsime, kad Nilas, priklausomai nuo situacijos ir pasakojimo konteksto, atsiskleidžia arba kaip kultūros, arba kaip gamtos stichija. Vadinas, jis iš esmės figūruoja kaip *tarpinė sfera tarp grynosios gamtos ir grynosios kultūros pasaulių*, sfera, kurioje

griežta riba tarp natūros ir kultūros nusitrina ir tampa reliatyvi. Įdomu ir kiek paradoksiška netgi tai, kad Herodotas, kalbėdamas apie kultūrinės egiptiečių pastangas pažaboti šįkart „gamtinę“ Nilo stichiją, vėlgi – kaip ir anksčiau, kai kalbėjo apie Nilo pastangas pažaboti šiaurinę jūrą – būtent senąjį Memfio miestą, laikomą simboliniu visos Egipto kultūros ir civilizacijos centru, įvardija kaip gamtą kultūrinančio veiksmo vietą (II, 99):

Šventikai tvirtino, kad pirmasis karalius Menas apsaugojo Memfį pylimais. Mat anksčiau upė tekėjo palei smiltinguosius kalnus iš Libijos pusės. Taigi Menas maždaug 100 stadijų atstumu nuo Memfio užtvėnkė iš pietų pusės upės vingį ir senąją vagą nusausino, o upę kanalais nukreipė į naują vagą per vidurį kalnų.

Kaip matome, Egiptas yra žemė, kurią kadaise Nilas atkovojo iš šiaurinės jūros ir kurią vėliau jau patys egiptiečiai privalėję nuolat atkovoti iš Nilo. Čia ir atsiskleidžia egiptiečių santykio su didžiąja upe ambivalentiškumas, man regis, kiek suklaidinęs *Istorijos* vertėją į lietuvių kalbą, Herodoto žodžius *esti Aiguptioisi epiktētos te gē kai dōron tou potamou* išvertusį kaip „egiptiečių atkovota iš vandens žemė ir Nilo upės dovana“ (II, 5). Apie pylimų Egipte statymą ir nuolatinį miestų aukštinimą Herodotas kalba ir kai kuriose kitose antrosios knygos vietose, antai II, 137, kur teigia, jog aukščiausiai supiltas, jo manymu, yra Bubasčio polis. O tai, kad Nilą egiptiečiai iš tiesų suvokė kaip „didįjį kultūrintoją“, kaip gamtą, kuri pati virto didžiuoju kultūriniu herojumi ir kultūrinės veiklos simboliu, rodo ir senas kosmogoninis mitas, pasaulio sukūrimą vaizduojantis kaip kosmiškos, „sukultūrintos“ Atumo kalvos iškilimą iš chaotiškų Nuno vandenų.

Mįslingą Egipto gamtos ir jo kultūros suaugimą į vieną nedalomą visumą rodo ir tai, kad, anot Herodoto, jos panašios dar vienu požiūriu – *kaip Egipto gamta skiriasi nuo kitų kraštų gamtos, taip ir Egipto kultūra skiriasi nuo kitų kraštų kultūros*: „Kaip Egipto dangus yra kitoks negu kur kitur ir upė yra kitokios prigimties negu kitos upės, taip ir egiptiečių papročiai bei būdas skiriasi nuo kitų tautų papročių ir būdo“ (II, 35.5–8). Vadinasi, Egipto gamta ir kultūra dėl keisto ir nepaaiškiamo jų prigimties bendrumo, o galbūt dėl to, kad jos nesuvokiamu būdu „pamėgdžioja“ viena kitą ir „prisiderina“ viena prie kitos, tampa *panašios pačiu savo kitoniškumu ir neįprastumu* (kitų kraštų gamtos ir kultūros atžvilgiu).

Sąmoningai ar nesąmoningai nutrynęs griežtą ribą tarp Egipto gamtos ir jo kultūros, Herodotas pastarąją ima tyrinėti taip, tarsi ši būtų neatskiriama Egipto gamtos dalis, t. y. iš esmės *neistoriškai*. Skaitydami halikarnasiečio veikalą jaučiame šiek tiek mus trikdantį autoriaus susidomėjimą Egipto geografija, geologija, meteorologija, zoologija ir botanika. Susidaro keistas įspūdis, kad Herodotas nėra istorikas, o veikiau gamtininkas, tipingas Jonijos *natūralistas*, svetimų kraštų tyrinėjimo metodais panašus į miletiečius Talį ir Anaksimandą. Panašiai kaip šie miletiečiai dėl jų pomėgio svarstyti apie reiškinių „prigimtį“ (*phusis*), kitaip tariant, „gamtą“, XIX a. vokiečių tyrinėtojų buvo pavadinti *natūrfilosofais*, taip ir Herodotą gana pagrįstai galėtume laikyti *natūristoriku*, šiuo įvardijimu atkreipdami dėmesį ne tiek į tai, kad Herodotas mėgsta svarstyti apie *gamtos istoriją*, kiek į tai, kad jis *Egipto istoriją ir kultūrą analizuoja remdamasis gam-*

tos procesų tyrinėjimo metodais, nepakankamai atsižvelgdamas į kultūros reiškinių kismą laike. Kitaip nei gamta, kuri keičiasi labai lėtai, kultūra kinta žymiai greičiau, bet Herodotas šios aplinkybės neįvertina ir kultūrinės pirmųjų faraonų dinastijų Egipto realijas vaizduoja taip, tarsi šios būtų tiksli kultūrinių Saiso dinastijos Egipto realijų kopija.

Nors Herodoto siekis Egipto kultūrą tyrinėti taip, tarsi ši būtų gamtos dalis, yra kritikuotinas, vis dėlto būtina pripažinti, kad istoriko sukurtas *bendrasis, panoraminis* Egipto vaizdas itin paveikus ir tikroviškas. Tai, kad Herodotas pirmasis iš europiečių taip aiškiai ir išsamiai paliudijo, jog Egiptas yra tarsi visiškai kitas pasaulis, yra dar vienas netiesioginis įrodymas, kad jis tikrai ten lankėsi.

Būtina pažymėti, kad ir pačių senovės egiptiečių sąmonėje riba tarp gamtos ir kultūros sferų nebuvo nubrėžta taip ryškiai, kaip graikų mąstyme. Senovės Egipte ne tik kultūra buvo nusakoma gamtos pasaulio kategorijomis, bet ir atvirkščiai – pats gamtos pasaulis neretai interpretuojamas kultūros kategorijomis. Antai kultūrinė ir socialinė Egipto valstybės tvarka buvo įsivaizduojama kaip gamtos pasaulyje viešpataujančios tvarkos atspindys ar išraiška, o dieviškoji faraono figūra privalėjo garantuoti ne tik politinį šalies stabilumą, bet ir pačios gamtos tvarką, ypač ciklinį Nilo potvynių pasikartojimą ir su juo susijusį žemės derlingumą. Jau graikai pastebėjo nepaprastą Egipto religijos ryšį su gamta ir joje vykstančiais procesais. Vaizduodami savo dievus gyvūnų arba žmonių su gyvūnų galvomis pavidalais, egiptiečiai reiškė ne tiek įsitikinimą, kad patys gyvūnai yra dieviškos būtybės, kiek po-

žiūrį, jog įvairūs konkrečių dievų galios aspektai reiškiasi per tam tikrų gyvūnų pavidalus. Socialinė ir politinė Egipto valstybės erdvė buvo griežtai sumodeliuota remiantis geografinėmis skirtimis tarp Šiaurės (Žemutinio Egipto) ir Pietų (Aukštutinio Egipto), Rytų („gyvųjų pasaulio“) ir Vakarų („mirusiųjų pasaulio“). Galima netgi teigti, kad visas religinis, socialinis ir politinis Egipto gyvenimas pakludavo įvairaus ilgumo laiko ciklams. Dienos ciklas ženklino kiekvieną rytą vis naują Saulės dievo ir jo sūnaus faraono pergalę prieš tamsos ir chaoso jėgas. Laidojimo apeigoms ir mirusiųjų kultui ypač svarbus 70-ies dienų ciklas žymėjo laikotarpį, kurio metu nebuvo matomas Sirijus, t. y. laikotarpį tarp Sirijaus nusileidimo ir naujo heliakinio patekėjimo (patekėjimo anksti ryte, prieš pat patekant saulei). Metų ciklas žymėjo tarpą tarp Nilo potvynių ir buvo susijęs su metų laikų (jų Egipte būta trijų) kaita. 30-ies metų ciklas žymėjo laiko tarpą, kuriam praėjus faraonas privalėdavo pirmą kartą švęsti ritualinį „jubiliejų“, atlikti savo, kaip šalies valdovo, galių atnaujinimo ceremoniją, kurios metu būdavo patvirtinamas politinis ir kosmiškasis jo mandatas, liudijantis valdovo pajėgumą valdyti Egipto visuomenę ir laiduoti kosmo tvarką. Kultūriškai labai svarbus buvo ir 1460-ies metų ciklas, kuriam praėjus tiksliai sutapdavo 365 dienų ilgumo civiliniai egiptiečių metai ir šešiomis valandomis už juos ilgesni tikrieji astronominiai metai. Kaip specifiskai egiptietišką gamtinės ir kultūrinės sričių susipynimo bei natūros ir kultūros vienybės egiptiečių mentalitete ir jų kultūrinėje praktikoje pavyzdį galima pateikti patį hieroglifinį egiptiečių raštą. Viena vertus, daugelis

šio rašto ženklų vaizduoja įvairius gamtos pasaulio objektus – žvėris, paukščius, žuvis, vabzdžius, įvairius dangaus šviesulius, reljefo detales, įmanomus pavaizduoti vandens ir oro stichijų pavidalus (antai upės bangas ir pan.). Kita vertus, savojo rašto ženklus laikydami regima dievų kalbos išraiška, egiptiečiai net gamtoje (pavyzdžiui, kalnų apybraižose) buvo linkę išvelgti hieroglifus, o panašumų tarp rašto formų ir gamtinių formų nelaikė atsitiktiniais¹⁶.

Daugelio ką tik išvardytų faktų, liudijančių apie natūros ir kultūros sferų susipynimą senovės egiptiečių mąstyme bei civilizacinėje praktikoje, Herodotas tikrai negalėjo žinoti ir juo labiau suvokti. Antai jis visiškai nesuvokė faraono institucijos, kurios funkcija buvo užtikrinti ir palaikyti kosmo ir sociumo ryšį bei sąveiką, tikrosios reikšmės ir svarbos¹⁷. Stebina faktas, jog Herodotas, būdamas visiškai kitokios kultūros atstovas, pajėgė išvelgti šį unikalų, su natūros ir kultūros sferų vienviene susijusį Egipto civilizacijos bruožą. Kalbant apie Herodotą paprastai pabrėžiama, kad jis sugebė tiksliai aprašyti pavienius faktus ir detales, bet nepajėgia suvokti tikrosios tų faktų bei detalių reikšmės, neįstengia anapus atskirųjų pamatyti Egipto kultūros kaip vieningos visumos vaizdo ir perprasti gilesnių (ypač simbolių) šios kultūros klodų esmės. Vis dėlto negali nekelti susižavėjimo tai, jog *bendrasis, visuminis* Herodoto susidarytas išpūdis apie Egiptą kaip

šalį, kurioje nusitrina griežta riba tarp žmogiškojo ir nežmogiškojo pasaulių, yra visiškai teisingas. Net jei Herodotui nepavyko suvokti daugelio paskirų kultūrinių bei religinių šios civilizacijos simbolių, jau vien tai, kad jis – tegu ir netiesiogiai – išvelgė kosmo ir sociumo sferų sinkrezės senovės Egipto kultūroje faktą, rodo, kad istorijos tėvas šiuo požiūriu *užčiuopė gelminį Egipto kultūros lygmenį*, o ne vien paskiras fenomeninio šios kultūros paviršiaus detales. Herodotas niekuomet tiesiogiai nesamprotauja apie ribų tarp natūros ir kultūros nusitrynimą Egipte, tačiau šią intuityvią Egipto esmės pagavą nesunku pastebėti anapus jo teksto eilučių, ypač tuomet, kai imame išsamiau analizuoti konkrečius jo pasakojimo fragmentus.

Jau sakėme, kad, priklausomai nuo konteksto, Nilas Herodoto pasakojime atsiskleidžia arba kaip natūros, arba kaip kultūros stichija, šitaip beveik tobulai įkūnydamas egiptietiškąją gamtinės ir kultūrinės sferų susipynimo idėją. Tačiau ir pati Egipto žemė, kuri yra „Nilo dovana“ ir priklauso gamtos sferai, Herodoto vaizduojama sukultūrinta ir išpuoselėta taip radikaliai ir neatpažįstamai, jog atrodo visam laikui perėjusi iš gamtos sferos į kultūros sritį ir atsiskleidžia kaip kultūros erdvė, kaip gamtą kultivujančių ir kultūrinančių žmogaus (ir, be abejo, Nilo) pastangų vaisius (II, 109).

Kadangi vos ne kiekviena Egipto žemės pėda buvo išmatuota, apskaičiuota ir išpuoselėta, Herodotui ši žemė atrodė veikiau kaip žmogaus, o ne gamtos kūrinys. Skaitant *Istoriją* susidaro išpūdis, kad į Egiptą patekęs šio veikalų autorius buvo taip smarkiai veikiamas ribų

¹⁶ Žr. D. P. Silverman, „Signs, Symbols and Language“, Idem (Gen. Ed.), *Ancient Egypt*: 230–241, London, 1997, 240.

¹⁷ J. Gould, „Herodotus and Religion“, Idem, *Myth, Ritual, Memory, and Exchange: Essays in Greek Literature and Culture*: 359–377, Oxford, 2003 (12001), 376.

tarp natūros ir kultūros nusitrynimo sugestijos, kad kartais prarasdavo realybės jausmą ir gamtos kūrinį pradėdavo nebeskirti nuo žmogaus darbo vaisių. Antai natūraliai susiformavusį Merido ežerą, esantį Fajumo oazėje, jis laiko žmonių iškastu ir net pateikia pakankamai logišką, tačiau komiškai skambantį aiškinimą, kur dingo kasant ežerą jo krantuose supiltos žemės (II, 149–150).

Skaitant šį fragmentą į akis ypač krenta egiptiečių tariamai sukurto simetriško gamtinės ir kultūrinės plotmių panašumo, netgi tam tikro jų izomorfizmo akcentavimas: „žmonių iškastoj“ Merido ežero, kuris, Herodoto tvirtinimu, yra *kultūrinių* pastangų vaisius, pakrantės ilgis esąs lygiai toks pat kaip ir *gamtos* suformuoto Egipto pajūrio ilgis (3600 stadijų). Vadinasi, egiptiečiai, kasdami šį ežerą, jį formavo pagal atitinkamą gamtinį provaizdį taip, kad būsimasis Merido ežeras būtų tarsi inversinė viso Egipto kopija, simbolinis Egipto modelis, kuriame Egipto žemę simboliškai pakeistų vanduo. Įdomu ir tai, kad negamtinės Merido ežero kilmės versija, jei tikėsime *Istorijos* tekstu, Herodotą siekė įtikinti patys egiptiečiai.

Herodotas puikiai skiria žmogaus kūrinius nuo gamtinės kilmės objektų, bet net ir tada jis juos aprašinėja iš esmės vienodai, *kaip aistringas geografas ir gamtininkas*, daugiausia dėmesio skirdamas aptariamo objekto erdviųjų ribų ir struktūrinės sąrangos analizei. Ir gamtos, ir žmogaus kūrinius Herodotas visų pirma tiksliai išmatuoja, nustato jų padėtį kitų gretimų objektų atžvilgiu. Kai kurios *Istorijos* vietos parašytos taip, tarsi Herodotas būtų ne istorikas, o kartografas ar net geodezininkas. Pasakojimo apie Egiptą pradžioje jis pateikia šios šalies pajūrio išmatavimus (II, 6).

Ypač preciziškai Herodotas ištiria aptariamų objektų – tiek natūralių, tiek žmogaus sukurtų – struktūrinę sąrangą. Pavyzdžiui, jis labai tiksliai ir vaizdžiai aprašo ažūriškai smulkia išsišakojusių Nilo žiočių struktūrą. Kadangi, istoriko teigimu, be penkių gamtinės kilmės Nilo žiočių, dvejios – Bolbitinės ir Bukolų – žiotys yra žmonių iškastos, ažūrinį Nilo atšakų jo deltoje tinklą galime laikyti dar vienu natūros ir kultūros sferų susipynimo Egipte pavyzdžiu (II, 17).

Pasakodamas apie faraono Neko į Raudonąją jūrą kastą kanalą (II, 158), Herodotas teigia, kad jo ilgis – keturių dienų plaukimo, o plotis toks, kad dvi trijeros galėjo plaukti viena greta kitos. Be to, istorikas tiksliai nurodo paskirų šio kanalo atkarpų padėtį gamtinių orientyrų atžvilgiu ir įvardija vietas, kur kanalas keičia kryptį.

Herodoto pasakojime apie Egiptą randame stebėtinai daug šventyklų ir kitų pastatų aprašymų, kuriuose itin gausu skaičių ir dominuoja daugybe matavimų bei skaičiavimų paremti samprotavimai apie struktūrinę aprašomų architektūros objektų sąrangą. Ypač išsamiai aprašyta deivės Bastet šventykla Bubastyje, Cheopso piramidė Gizoje, vadinamasis labirintas, esantis Fajume, prie Merido ežero, taip pat Amasio paliepimu iš vieno akmens luito išskobta šventyklėlė, pagal pradinį sumanymą turėjusi būti įnešta į deivės Neitės (Atėnės) šventovę Saise.

Deivės Bastet šventyklą Bubastyje Herodotas aprašo kaip gražiausią visame Egipte ir pateikia išpūdingai tikslų jos topografijos (ypač šventovės padėties Bubascio polio ir Nilo atžvilgiu) aprašymą, kurį patvirtino ir XIX a.

pabaigoje atlikti archeologiniai kasinėjimai, labai pakėlę Herodoto, kaip daugeliu atžvilgių patikimo istoriko, autoritetą¹⁸. Herodotas preciziškai apibūdina visą urbanistinę Bubasčio šventovės aplinką, aprašo į šventovę vedančius kelius, žavisi žaliosiomis šio unikalaus architektūrinio ansamblio erdvėmis (II, 137–138).

Aprašinėdamas Cheopso piramidę Herodotas, regis, nepastebi ir neįvertina nei jos paprastų, struktūriškai nesudėtingų formų elegancijos, nei šio statinio didybės. Matyt, ne tik Herodotui, bet ir kitiems graikams didžiosios piramidės Gizoje, pastatytos 4-osios dinastijos faraonų Cheopso, Chefreno ir Mikerino, atrodė pernelyg didelės, viršijančios žmogiškas ribas ir mastelius, liudijančios jų sumanytojų išūlumą (*hubris*), kuris užtraukia dievų pavydą (*phthonos*) ir pyktį¹⁹. Be to, Gizos piramidės, ypač Cheopso, Herodotui atrodė kaip alinančio, moraliai nepateisinamo darbo vaisius, pagaliau kaip saiko ribas peržengiančių faraono ambicijų ir jo tironiškos valdžios simbolis, keliantis moralinį kiekvieno laisvo piliečio, ypač graiko, pasipiktinimą. Taigi pateikęs Cheopso piramidės matmenis ir savo sampro-

---

¹⁸ Bubastis (egiptietišškai *Per-Bastet* „Bastet namai“) yra maždaug už 80 km į šiaurės rytus nuo Kairo. Naville'io vadovaujama archeologinė ekspedicija šioje vietoje, be kitų pastatų griuvėsių, atkasė ir Herodoto minimos Bubastės (deivės Bastet) šventyklos, pastatytos iš gražaus raudono granito, liekanas. Žr.: E. Naville, *Bubastis (1887–1889)*, London, 1891; L. Habachi, *Tell Basta*, Cairo, 1957.

¹⁹ R. Stadelmann, „Royal Tombs from the Age of the Pyramids“, R. Schulz, M. Seidel (Eds.), *Egypt: The World of the Pharaohs* (toliau – *EWP*), 46–77, Cologne, 1998, 64: „The critique of his [*Cheops's* – *N. K.*] reign and achievements handed down by Herodotus is a purely Greek reaction to architecture that towers above everything on a human scale, and which for a Greek could only signal mortal hubris“.

tavimus apie tai, kaip ji buvo statoma (egiptologų manymu, herodotiškoji didžiosios piramidės statymo versija, nors iki galo ir nepaneigta, vis dėlto nėra labai patikima²⁰), jis visiškai nekalba apie šio milžiniško ir elegantiškai paprasto statinio daromą įspūdį (II, 124–125).

Didingomis Gizos piramidėmis Herodotas nepakankamai žavisi galbūt ir dėl to, kad pati piramidžių forma jam atrodo pernelyg paprasta, be to, piramidės stokoja sudėtingesnės vidinės struktūros ir graikų architektūrai būdingo organiškumo. Herodotas labiau žavisi tuo, kas struktūriška, kas turi dalis, harmoningai derančiais ir tarpusavyje, ir su visuma. Architektūrinės tobulybės pavyzdys graikams buvo jų pačių šventyklos, kurių kiekviena atsiskleidžia kaip iš dalių sudaryta harmoninga visuma, todėl ir susidūrę su svetimų kraštų architektūra jie labiausiai žavėjosi tais pastatais, kuriuose buvo galima išvelgti tam tikrą visumos susikirstymą į dalis ir dalių bei visumos harmoniją, kitaip tariant, statiniais, kurie organiškos struktūros požiūriu buvo panašūs į pačių graikų šventyklas.

Būtent dėl šios priežasties Herodotas ypač žavisi vadinamuoju labirintu, esančiu Fajumo oazėje, netoli Merido ežero. Šį architektūrinį kompleksą jis laiko nuostabesniu net už pira-

---

²⁰ Nors niekas tiksliai nežino, kaip buvo statomos piramidės, šiuo metu labiausiai įtikinama laikoma J. P. Lauerio pasiūlyta versija, anot kurios, statant piramides buvo naudojama viena arba kelios įvairaus nuolydžio kampo nuožulniosios plokštumos. Šią versiją netiesiogiai paremia nedegtų plytų nuožulniųjų plokštumų pėdsakai prie pirmojo Amono-Ra šventyklos Karnake pilono, taip pat Maidume ir el-Lište (N. Grimal, 2005, 114). Plačiau apie piramides ir jų statybos versijas žr. I. E. S. Edwards, *The Pyramids of Egypt*, 3rd ed., Harmondsworth, 1985; M. Lehner, *The Complete Pyramids*, London, 1997.

mides. Ironiška tai, kad Gizos piramidės, kurias tinkamai įvertinti Herodotui galbūt pritrūko vaizduotės ir estetinio subtilumo, iki šiol tebestovi beveik nepasikeitusios, o iš labirinto dabar jau beveik nieko neliko. Kaip galima spręsti iš paties *Istorijos* teksto, Herodotas žaivi pačiu labirinto struktūriškumu, jo painiu, tarsi kažin kokią paslaptį slepiančiu planu, galbūt įžvelgdamas šiame mįslingame komplekse to labirinto, kuriame gyveno Minotauras, prototipą (II, 148).

Herodotas aprašo ir „kilnojamą“ šventyklėlę, kurią faraonas Amasis iš Elefantinos liepė atgabenti į Saisą ir ketino pastatyti deivės Neitės, vadinamos Atėne, šventovėje. Egipto architektūros tyrinėjimai rodo, kad tokios „kilnojamos“ šventyklėlės, talpinamos didesnių šventovių viduje, tikrai egzistavo. Aprašydamas Amasio įsakymu iš vieno akmens luito išskobtą šventyklėlę Herodotas pateikia ir aiškinimą, kodėl toji šventyklėlė nebuvo įnešta į Neitės šventovės vidų (II, 175).

Egipto, ypač Žemutinio, architektūros paminklų aprašymai laikomi vienu iš moksliskai vertingiausių visoje antrojoje *Istorijos* knygoje. Tiesiog neįkainojami yra pakankamai vėlyvu Egipto istorijos laikotarpiu, 25–26 faraonų dinastijų laikais, statytų architektūros kompleksų (antai II, 169 aprašytų Saiso dinastijos faraonų kapų) aprašymai. Kadangi dauguma iš jų dar neatkasti arba iš viso neišliko, Herodoto veikalas iš esmės yra vienintelis toks išsamus liudijimas, leidžiantis susidaryti vaizdą apie to laikotarpio Egipto architektūrą²¹. He-

²¹ E. Siebert, „Assimilating the Past – The Art of the Late Period“, *EWP*, 276–289, 280, 282. Taip pat žr. A. Endruweit, „Houses, Cities, and Palaces – Ancient Egyptian Lifestyles“, *EWP*, 386–397, 393.

rodoto pateikti egiptiečių architektūros aprašymai yra įdomūs ir tuo, kad leidžia spręsti apie graikų reakciją, susidūrus su svetimos kultūros artefaktais, daug pasako apie estetiškes ir etines helėnų nuostatas. Būtina pabrėžti, kad Herodoto liudijimai apie Egipto architektūros paminklus yra vertingi dėl preciziško, empiriškai tikslaus jų matmenų, struktūrinės sąrangos ir dekoru elementų aprašymo. Egipto architektūra *Istorijoje* aprašyta taip pat tiksliai, kaip ir šios šalies geografija. Vargu ar Herodotas, aprašinėdamas Egipto šventyklas ir kitus pastatus, būtų pasiekęs tokių rezultatų, jei kultūrinio paveldo objektų nebūtų tyrinėjęs taip, tarsi šie būtų neatskiriama gamtos pasaulio dalis, kitaip tariant, jei būtų juos aprašinėjęs kaip paprastas istorikas, o ne kaip *natūristorikas*.

Gausios gamtinės kilmės darinių topografijos detalės, išsamūs architektūrinių kompleksų planai atskleidžia išskirtinį Herodoto dėmesį erdvinei tiriamų objektų sąrangai ir sudėtingoms erdvinėms konfigūracijoms. Analizuojant *Istorijos* tekstą nesunku įsitikinti, kad šio veikalo autorius labiau linkęs naudotis erdvės, o ne laiko kategorijomis. Nelabai suklystume, jei Herodoto mąstymą pavadintume erdviniu. Tačiau pasakojime apie Egiptą yra vietų, kur samprotaujama ir apie istorinį ar net mitinį laiką, nors tokių fragmentų palyginti nedaug. Ypač įdomūs 142–145 antrosios knygos skyriai, kur Herodotas kalba apie seniausius Egipto istorijos ir priešistorės laikus, remdamasis šventikų jam suteikta gana išsamia informacija apie šios šalies valdovų dinastijas. Istorikas pažeria daug skaičių: nuo pirmojo karaliaus iki paskiausio valdžiusio Hefaisto (Pta-

ho) šventiko praėjusi 341 žmonių karta, kitaip tariant, praslinkę 11 340 metų. Kaip svarbiausius „istorinius“ to ilgo laikotarpio įvykius Herodotas nurodo neįprastus, anomaliskus *gamtos* reiškinius. Anot istoriko, per tą ilgą laiko tarpą saulė keturis kartus pasirodžiusi neįprastoje vietoje: du kartus patekėjusi ten, kur paprastai leidžiasi, ir du kartus nusileidusi ten, kur pateka (II, 142). Herodotas taip pat perduoda žynių tvirtinimą, jog prieš pirmuosius Egipto valdovus žmones šią šalį valdę dievai (II, 144):

Prieš šiuos žmones Egiptą valdę dievai ir gyvenę kartu su žmonėmis; valdovu visada būdavęs tik vienas dievas. Paskiausiai Egiptą valdęs Horas, Ozyrio sūnus; jį helėnai vadina Apolonu. Jis viešpatavęs po to, kai atėmęs valdžią iš Tifono.

Nepriklausomai nuo to, kaip vertintume šį neįprastą teiginį, Herodoto liudijimą patvirtina pačių egiptiečių akmenyje iškaltos valdovų genealogijos, kuriose kaip pirmieji krašto valdytojai iš tiesų minimi dievai ir protėvių dvasios²². Kitaip tariant, pats Herodotas čia nieko neišsigalvojo ir nemistifikavo, o tik perdavė tai, ką buvo sužinojęs iš žynių.

Daugelis kultūros, ypač dvasinės, aspektų yra labiau susiję kaip tik su laiku, o ne su erdve. Gamtinė aplinka laikui bėgant beveik nekinta, o kultūra keičiasi pakankamai greitai, ji

---

²² Antai genealoginis karalių sąrašas, kuriame pirmasis Egipto valdovas žmogus Menas (Narmeras) vaizduojamas procesijoje kartu su dieviškų ir žmogiškų protėvių statulomis, yra iškaltas Ramzio II laidojimo šventyklos Vakarų Tėbuose (19-oji dinastija, apie 1260 m. pr. Kr.) ornamentiniame reljefe. Tokių akmenyje iškaltų genealoginių sąrašų yra išlikę ir daugiau. Apie tai žr. S. Seidlmayer, „The Rise of the State to the Second Dynasty“, *EWP*, 24–39, 25.

nuolat gimdo vis naujus kultūros ženklus, formuoja vis naujus simbolius ir neatpažįstamai transformuoja senus. Jei nesuvokiame kultūrą keičiančios laiko galios, jei neįvertiname simbolinių reikšmių kismo laike, simbolinis kultūros, ypač svetimos kultūros, matmuoms pasilieka neprieinamas. Herodoto negėbėjimas suvokti tikrosios laiko reikšmės, visų pirma kultūrą keičiančios jo galios, nulemia istoriko neįautrumą simbolinei Egipto kultūros dimensijai. *Istorijos* autoriaus nesugebėjimas suvokti religinių Egipto simbolių ir net paprasčiausiai atskirti simbolinę plotmę nuo įprastos gamtinės plotmės ypač ryškiai atskleidžia jo pasakojime apie feniksą (II, 73), kurį Herodotas savuoju įpratimu aprašinėja kaip gamtininkas – taip pat, kaip ir visus kitus gyvūnus, tarkime, ibį (II, 76), krokodilą (II, 68–70) ar hipopotamą (II, 71):

Yra ir kitas šventas paukštis, vadinamas feniksu. Aš jo gyvo nemačiau, tik nupieštą. Mat jis labai retai pas juos apsilanko – heliopoliečiai sako, kad tik kartą per 500 metų. Jis atskrenda tik tada, kai pastimpa jo tėvas. Sprendžiant iš to, kaip piešiamas, jis turėtų atrodyti šitaip: dalis plunksnų rožinės spalvos, dalis – raudonos; visa savo išvaizda ir dydžiu primena erelį. Apie jį pasakoja – bet tuo netikiu – štai ką: iš Arabijos jis atnešąs į Heliopolio šventyklą savo tėvą, suvyniotą į mirą, ir palaidojąs toje saulės šventykloje.

Herodoto minimas feniksas – tai mitinis egiptiečių paukštis „benu“ (*bnw*), kurio gamtinis prototipas, kaip rodo ir pats šis paukštį vaizduojantis hieroglifas²³, buvo pilkasis garys. Paukštis „benu“ simbolizavo dievą Atu-

---

²³ *Großes Handwörterbuch Deutsch-Ägyptisch* (toliau – *GHDÄ*), Mainz, 2000, s. v. *Phönix*.

mą, kai šis iškilo iš pirmapradžio chaoso vandenių ir pirmą kartą pasirodė ant pirmykštės žemės kalvos (kartais ir pati pirmykštė kalva buvo suvokiama kaip dievas Atumas). Kaip soliarinė būtybė, paukštis „benu“ saulėtekio metu buvo tapatinamas su saulės dievu Ra, o saulei leidžiantis – su požemio karalystės dievu Ozyriu²⁴. Pilkojo garnio klyksmas, tekant saulei perskrodavęs nakties tylą, simbolizavo pirmapradžį chaosą perskrodusio paukščio „benu“ klyksmą, tapatinamą su pasaulį kuriančiu dieviškuoju žodžiu, klyksmą, kuris pradėjo naują pasaulio laiko ciklą. Taigi feniksas, įsivaizduojamas kaip dievas Atumas, dievas Ra ir dievas Ozyris viename asmenyje, buvo ciklinio laiko viešpats ir kartu laiko cikliškumo simbolis, todėl jo šventykla Heliopolyje virto centru, prižiūrėjusiu bei reguliavusiu Egipto kalendorių. Vidurinės karalystės laikotarpiu paukštis „benu“ pradėtas įsivaizduoti kaip Ozyrio „siela“ ir Veneros planetos simbolis, nes, kaip pirmasis paukščio „benu“ klyksmas skelbia naujo kosminio ciklo pradžią, taip ir „aušrinės“ pavidalu anksti ryte pasirodanti Venera pranašauja iš mirusiųjų karalystės išriedančios saulės patekėjimą ir naujo dienos ciklo pradžią²⁵. Ikonografijoje paukštis „benu“ buvo vaizduo-

²⁴ P. F. Houlihan, „Birds“, *OEAE*, Vol. 1, 189–191, 191. Apie paukštį „benu“ (pilkąjį garnį), *abi ibio rūšis* (*Geronticus eremita* ir *Threskiornis aethiopicus*) ir kitus senovės Egipte garbintus paukščius plačiau žr. H. P. Houlihan, *The Birds of Ancient Egypt*, Warminster, 1986. Paukščių vardai senovės egiptiečių kalboje išsamiai nagrinėjami studijoje: C. Wolterman, „On the Names of Birds and Hieroglyphic Signlist G 22, G 35, and H 3“, *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux* 32 (1991–1992), 119–130.

²⁵ R. T. Rundle Clark, *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, London, 1993 (1959), 246.

jamas tupintis arba ant pirmykštės Atumo kalvos, arba ant piramidiono – viršutinio, piramides ir obeliskus vainikuojančio akmens, kuris pats buvo piramidės formos ir egiptietišškai vadintas „benbenet“ (*bnbnt*)²⁶ arba ant medžio „šub“ (*šwb*)²⁷, tapatinamo su persėjos medžiu (*Mimusops laurifolia* syn. *M. schimperi*). Herodotas akivaizdžiai nesuprato, kad feniksą, nors šis ir turėjo savo gamtinį prototipą – pilkąjį garnį, egiptiečiai suvokė kaip ciklinio laiko simbolį, o simbolinį žynių pasakojimą apie fenikso sugrįžimą kas 500 metų interpretavo pažodžiui, nusileisdamas iki paprastos pasakos lygio²⁸.

Kaip teisingai pastebi Gouldas, Herodotas, pradėjęs nagrinėti religijos dalykus, praranda jam, kaip Egipto fenomenų stebėtojui, būdingą žvilgsnio aštrumą ir analitinį stebimų reiškinų vertinimo skaidrumą²⁹. Herodoto žvilgsnis tarsi slysta vien fenomenų paviršiumi, užčiuopdamas net menkiausias jų faktūros detales, bet visiškai nepasiruošęs skverbtis giliau, link gelminės fenomenų esmės ir simbolinių prasmų. Nors žodis „autopsija“ šiuolaikinėje kultūroje paprastai reiškia vien lavonų paravimą ir asocijuojasi su skverbimusi anapus kūniškojo paviršiaus, „į vidurius“, herodotiškai autopsija, priešingai, yra veikiau įdėmus įsižiūrėjimas į stebimų reiškinų paviršių su visomis, net smulkiausiomis jo detalėmis, me-

²⁶ Hannig, *GHDÄ*, s. v. *Pyramidion*.

²⁷ Hannig, *GHDÄ*, s. v. *Persea-Baum*.

²⁸ Rundle Clark, 1993, 248.

²⁹ Gould, 1989, 360: „a sort of disappointment with an author otherwise admired, a sense that Herodotus fails to display his usual sharpness of observation, the analytical clarity and sensitivity of response that we expect of him, when it comes to issues of religion, above all to the phenomena of other religious traditions than his own“.

todiškai atsisakant skverbtis į anapus fenomenų paviršiaus slypinčią esmės gelmę. Tik tuomet, kai helénizmo laikų anatomai ir chirurgai pradėjo pjaustyti mirusius ir gyvus kūnus, įvyko lemtinga „autopsijos“ termino reikšmės transformacija – „pamatymas savo akimis“ pradėjo reikšti jau ne tiek įdėmų paviršiaus detalių stebėjimą (kaip Herodoto laikais), kiek išvydimą to, kas paprastai yra nematoma, kas slypi kūno viduriuose, anapus faktūriško odos paviršiaus. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad Herodotas itin smulkiai aprašinėja religinius egiptiečių ritualus, bet beveik niekuomet neaiškina religinės jų prasmės ir nepateikia nei savų, nei egiptietišku teologinių interpretacijų. Esama hipotezių, kad teologines religinių ritualų interpretacijas Herodotas laikė nerelevantiškomis jo į objektyvumą ir dalykiškumą orientuotam pasakojimui³⁰, todėl jų griežtai vengė. Tam tikrų religijos dalykų, ypač susijusių su Ozyrio kultu, istorikas neįtraukia į pasakojimą galbūt todėl, kad yra saistomas priesaikų, susijusių su jo išventinimu į slėpinius:

Tame ežere [kalbama apie ežerą greta Neitės (Atėnės) šventyklos Saise – N. K.] naktimis rodomi to dievo [Ozyrio – N. K.] kentėjimai; tatau egiptiečiai vadina misterijomis. Bet apie tuos dalykus, nors ir gerai žinodamas, kas ten vyksta, nieko nepasakosiu – tylėsiu kaip užrišta burna. Ir apie Demetros misterijas, kurias helėnai vadina Tesmoforijomis, nutylėsiu – pasakysiu tik tiek, kiek leidžia tikyba. (II, 171)

Kaip teigia tyrinėtojai, priklausantys ritualistinei graikų religijos aiškinimo mokyklai, Herodoto laikų graikai savąją religiją suvokė

³⁰ Žr., pvz., Gouldo pateikiamą I. Linfortho ir D. Lateinerio darbų, skirtų istoriniam Herodoto metodui, apytarimą: Gould, 1989, 360–367.

ne kaip tam tikrą griežtą pažiūrų sistemą, pasižyminčią logine darna, ne kaip teologiją su ją iliustruojančiais ritualais, o būtent *kaip pati ritualą*, kuris, nors ir galėjęs būti įvairiai teologiškai interpretuojamas, savaime jokio gilesnio aiškinimo nereikalavo. Taigi dėl šios priežasties Herodotas, aprašinėdamas egiptiečių religiją, nė nemanė, kad jis turėtų pateikti kokią nors gilesnę, teologinę ar filosofinę, egiptietišku ritualų interpretaciją, nes jam įprasta graikų religijos, *kaip tam tikrų ritualų visumos*, sampratą nejučia pritaikė ir egiptiečių religijai³¹. Nors šiame požiūryje yra tiesos, man regis, aiškinimas, kodėl Herodotas nekalba apie teologijos dalykus, galėtų būti gerokai paprastesnis: jam, kaip Jonijos natūralistui ir natūristorikui, norinčiam pateikti kiek įmanoma objektyvesnę ir dalykiškesnę Egipto aprašą, buvo svarbu ne pateikti miglotus teologinius egiptiečių religijos aiškinimus, o tiksliai aprašyti *religinį egiptiečių elgesį*, kurį apibūdina ne kas kita, kaip jų atliekami religiniai ritualai. Pats autopsijos, kaip „pamatymo savo akimis“, metodas reikalavo, kad būtų preciziškai stebimi *grynieji egiptiečių religijos fenomenai, pati fenomeninė šios religijos išorė, jos paviršius*, o ne skverbiamasi į teologinius šios religijos „vidurius“.

Herodotiškasis autopsijos, kaip fenomeninio paviršiaus stebėjimo savo akimis, metodas nėra kompromituojamas netgi tada, kai istorikas kalba apie anatominių balzamuojamų la-

³¹ Žr. W. Burkerto išvalgų apie Herodotą, kaip svetimų religijų istoriką, plėtotę Gouldo straipsnyje: Gould, 1989, 367–377 (ypač 367, išn. 11; 369, išn. 14; 370, išn. 15). Ritualistinė koncepcija itin solidžiai grindžiama šiame Burkerto veikale: W. Burkert, *Greek Religion: Archaic and Classical*, Oxford, 2004 (¹1985, Engl. transl.), 2–9, 34–39, 53–66, 75–84, 254–268.

vonų preparavimą (II, 86–89). Beje, šia proga galima pažymėti, kad *Istorijoje* pateiktą mumifikavimo proceso aprašymą egiptologai vienai laiko stulbinamai tiksliau³². Tačiau Herodotas, net ir kalbėdamas apie procesą, kurio metu skverbiamasi į mirusio žmogaus vidurį, pasilieka *fenomeninio mumifikacijos ceremonijos paviršiaus lygmenyje* ir nesamprotauja apie jos prasmę, nesiskverbia prie simboliškos šių apeigų gėlmės³³.

Herodotas pats prisipažįsta vengiąs nagrinėti egiptiečių religijos dalykus (II, 65):

Visi gyvuliai ir žvėrys jame [*Egipte* – N. K.] laikomi šventais. Jei imčiau pasakoti, kodėl jie laikomi šventais, turėčiau įsileisti į tikiybinius dalykus, o aš vengiu juos liesti. Tai darau tik būtinumo verčiamas.

Susidaro įspūdis, kad istorikas intuityviai jaučia nepakankamai suvokiąs giliają, simbolinę egiptiečių religijos prasmę. Būtent religijos plotmėje Egiptas ir atsiskleidžia kaip civilizacija, *radikalčiai skirtinga* nuo graikų pasaulio (plg. II, 35–36).

Visi šie Herodoto išvardyti Egipto skirtin-gumai tarsi rodytų, kad egiptiečiai – *būtent dėl savo radikalaus skirtingumo* – stovi atokiai nuo visų kitų tautų, tarp kurių yra ir graikai. Ki-

---

³² R. Germer, „Mummification“, *EWP*, 458–469, 459: „Herodotus’s account is astonishingly accurate when compared with recent analyses of mummies. His sources of information must have been very good. He must either have witnessed embalming himself in Egypt or have heard a precise account of it“; taip pat S. Ikram, *Death and Burial in Ancient Egypt*, Harlow, 2003, 52, 62–63. Herodoto suteikta informacija apie kūnų balzamavimą ypač vertinga dėl to, kad patys egiptiečiai, išskyrus keletą labai retų ir neinformatyvių išimčių, nei rašytiniuose šaltiniuose, nei ikonografijoje nebuvo linkę teikti žinių apie mumifikavimo procedūras.

³³ Ikram, 2003, 57.

taip tariant, graikai Herodoto turėtų būti suvokiami kaip giminingesni bet kuriai kitai tautai nei egiptiečiams. Tačiau kitose *Istorijos* vietose jis, tarytum prieštaraudamas sau pačiam ir to nepastebėdamas, teigia visiškai priešingus dalykus ir išryškina egiptiečių bei graikų panašumus, tam tikrą dvasinę šių tautų giminybę, kuri jas suartina ir atskiria nuo visų kitų tautų. Antai Herodotas pabrėžia egiptiečiams ir graikams bendrą padorumo jausmą (II, 64).

Parodydamas ir dvasinę egiptiečių giminybę su graikais, ir jų radikalų skirtingumą, Herodotas pradeda ilgą dvilypio graikų santykio su senovės Egiptu tradiciją. Vieni Egipto kultūros aspektai graikus atstumdavo ar net keldavo pasibjaurėjimą, o kiti – nepaprastai žavėjo ir traukė. Graikai jautėsi egiptiečiams skolingi už civilizacijos laimėjimus ir netgi už daugelį religijos dalykų, antai daugumą dievų vardų. Herodotas nuolankiai paliudija kultūrinį Egipto pranašumą: „Beveik visų dievų vardai į Heladą atėjo iš Egipto“ (II, 50); „Helėnai iš egiptiečių paėmė ir daug kitų tikiybinių papročių“ (II, 51); „Taip pat šventikai tvirtino, kad egiptiečiai pirmieji dvylikai dievų davė vardus, o helėnai juos perėmė, jie ir pirmieji pastatė dievams aukurus, statulas, šventyklas, iškalė akmenyse atvaizdus. Kad tai teisybė, daug kur pats įsitikinau“ (II, 4). Taip tvirtindamas Herodotas išreiškia gilią graikų pagarbą savo mokytojams egiptiečiams, tačiau neretai jis perlenkia lazda. Pernelyg lengvai pripažindamas kultūrinius (ypač religinius) egiptiečių prioritetus, istorikas dažnai daro loginę *post hoc, ergo propter hoc* klaidą: atseit, jei kurie nors Egipto kultūros aspektai primena graikiškuosius, graikai esą turėję būti juos perėmę iš egiptie-

čių, nes Egipto civilizacija gerokai senesnė už graikų. Toks nekritiškas *kultūrinio difuzionizmo* pripažinimas (nors Herodotas ir neverta šio modernaus termino) lėmė tai, kad kai kurie šiuolaikiniai afrocentriškai nusiteikę tyrinėtojai, savo ruožtu nekritišškai remdamiesi Herodotu, beveik visus graikų civilizacijos laimėjimus laiko perimtais iš Egipto, kitaip saktant, iš Afrikos.

Herodoto *Istorija* rodo, kad jos autorius nuoširdžiai siekė suvokti mįslingą Egipto civilizaciją, nors jam ne visuomet tai pavykdavo. Herodotui taip pat nebūdingas kultūrinis kai kurių kitų graikų autorių šovinizmas, žvelgimas iš aukšto į svetimas kultūras. Būtent dėl graikiškojo šovinizmo stokos kai kurie kiti graikų rašytojai kaltino Herodotą menama patriotizmo stoka, net graikų interesų išdavimu. Deja, Herodoto pateiktame Egipto aprašyme pernelyg pabrėžiamos Egipto keistenybės, įvairūs

sensacingi nutikimai, esama netgi visiškų neskonybių. Herodotas, kaip ir daugelis Jonijos graikų, būdamas pernelyg dalykiškas ir pragmatiškas, to, kas nepažinta, tyrinėtojas, menkai jautė ir suvokė Egipto civilizacijos didingumą bei jos išsisknijimą žilos senovės laikuose. Vis dėlto, baigdami analizuoti Egipto recepciją *Istorijoje*, galime daryti išvadą, kad Herodotas, tiksliai apibūdinęs daugelį specifiskai egiptietiskų realijų, pasiekė akivaizdžių *pozityvių rezultatų*, o *negatyvia prasme* – savuoju *negebėjimu suprasti* kai kurių Egipto kultūros dalykų – išryškino daugelį specifinių graikų mentaliteto bruožų, kurie *Istorijos* autoriui ir kitiems helėnams trukdė tinkamai suvokti iš esmės kitonišką civilizaciją. Herodotas, apsilankęs Egipte, paliudijo ne tik apie šį mįslingą kraštą, bet ir apie drąsius to meto Jonijos graikų bandymus perimti svetimų kultūrų patirtį.

SOME NOTES ON THE RECEPTION OF EGYPT IN HERODOTUS'S HISTORIES

Naglis Kardelis

Summary

The article focuses on some of Herodotus's achievements and failures in his account of Egypt and its history presented in Books II–III of his *Histories*. It is argued that Herodotus describes, not only Egyptian geography, geology, meteorology, botany, and zoology, but also Egyptian religion and culture, for the most part as a naturalist, similar to his Ionian predecessors, in particular Milesian logographers and first philosophers of „nature“ (*physis*), or, to say the least, as an historian with very strong leanings of a naturalist. He achieves his best results when he observes those areas of Egypt's nature and civilization that can be described in spatial, not in temporal, terms. In particular, this is true with respect to Herodotus's descriptions of Egypt's natural world and

ancient Egyptian architecture of the Late Period, especially the monuments of the Lower Egypt. As we can judge from his text, Herodotus is very keen to deal with all kinds of spatial patterns. He is especially eager to describe the structural complexity of Egyptian temples and other buildings, such as the Labyrinth. In fact, Herodotus is an empiricist who likes to deal with pure facts, with phenomenal particulars that can be analyzed extensionally, without recourse to the search for the inner meaning of any kind. But he is at his worst when he comes to grips with intentional, especially symbolical, sophistication of Egyptian civilization. For example, Herodotus's failure to understand the symbolism of cyclical time that is evident in his description of the Phoenix proves his

inability to understand the essence behind the surface of cultural phenomena. Yet Herodotus notices the merging of natural and cultural spheres that is specific to ancient Egyptian worldview. Quite paradoxically, this observational result is very significant not only empirically, but also theoretically. Rather unexpectedly, Herodotus who satisfactorily deals only with pure empirical data, came to realize this theoretical-

ly important cultural fact. To sum up, Herodotus's results are mixed. In positive terms, he gets some important observational results. And in negative terms, when he fails to understand some aspects of Egyptian civilization, he unintentionally spells out and makes us notice those features of Greek mentality that are hindering his intellectual encounter with a radically different culture.

Gauta 2005 11 15

Priimta publikuoti 2005 11 21

Autoriaus adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: klasik.fil@flf.vu.lt